

Ю. В. Твердохліб,
аспірантка кафедри господарського права та процесу
Київського університету права НАН України

УДК 347.736

ПРИНЦИПИ ІНСТИТУТУ АРБІТРАЖНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті розглянуто інститут арбітражного права, правові позиції, принципи права та розроблено принципи арбітражного управління.

Ключові слова: неспроможність, інститут права, інститут арбітражного управління, принципи права.

Розвиток суспільних відносин, їх орієнтування на економічні зв'язки з часом об'єктивно призводить до потреби у їх нормативному закріпленні або ж у реформуванні певної сфери законодавства. Так, відносини неспроможності, отримавши легальне закріплення у відповідних нормативно-правових актах, посідають одне із центральних місць за актуальністю їх досліджень. Саме тому, з часом, природно постала потреба у врахуванні законодавцем теоретичних надбань при подальшому нормотворенні з метою кращого регулювання відносин у даній сфері. Це пояснюється тим, що на сьогодні в Україні гостро постала проблема подолання неспроможності підприємств, що, відповідно, негативно позначається на добробуті як держави, так і суспільства. Необхідно зазначити, що від стану регулювання відносин неспроможності у країнах з перехідною економікою в цілому залежить економічне майбутнє країни, а також успіх у залученні іноземних інвестицій, необхідних молодим економікам [1, с. 102].

Науково-теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджують теоретичні та практичні аспекти права неспроможності

та арбітражного управління в цілому, зокрема публікації О. М. Бірюкова, В. В. Васильєвої, В. В. Джуна, К. І. Малишева, Б. М. Полякова, Р. Ф. Шершеневича та ін.

Право неспроможності – це підгалузь господарського права, яка регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку з неплатоспроможністю господарюючого суб'єкта як результат його господарської діяльності, коли діяльність учасників здійснюється в поєднанні з владними приписами та диспозитивними початками із застосуванням до боржника судових реабілітаційних заходів з метою відновлення його платоспроможності чи примусової ліквідації для повного або часткового погашення грошових зобов'язань [2, с. 102]. Як підгалузь господарського права право неспроможності, у свою чергу, об'єднало ряд інститутів, кожен з яких регламентує однорідні за своєю природою суспільні відносини.

У юридичній літературі під інститутом права розуміють елемент системи права, що є сукупністю правових норм, які регулюють певний різновид суспільних відносин у межах певної галузі права та дозволяють всебічно регулювати існуючі види суспільних відносин [3, с. 110]. Як певна сукупність

норм права інститут права характеризується певними властивостями: *регулятивністю* (норми за змістом мають регулятивний характер), *предметністю* (присвячений регулюванню визначеного предмета – суспільних відносин) та *галузевістю* (створюється із норм, що належать лише до певної галузі права) [4, с. 388].

Серед інститутів права неспроможності можна назвати такі – порушення справи про банкрутство, розпорядження майном, санація, ліквідація, мирова угода тощо. Незважаючи на свою відносну самостійність, інститути права неспроможності пов'язані між собою залежно від тієї ролі, яку вони відіграють у підгалузі [2, с. 103]. На нашу думку, даний перелік доцільно доповнити інститутом арбітражного управління. Цей інститут є новим, як з теоретичного погляду, так і з погляду законодавчого регулювання. Однак з кожним роком практика доводить необхідність його розвитку та належного правового закріплення.

До сфери правового регулювання зазначеного інституту входять суспільні відносини, що виникають у зв'язку з: по-перше, призначенням уповноваженого на здійснення арбітражного управління суб'єкта господарським судом, який порушує провадження у справі про банкрутство; по-друге, оцінкою фінансового стану боржника; по-третє, аналізом причин неплатоспроможності підприємства; по-четверте, проведенням заходів щодо збереження майна підприємства-боржника; по-п'яте, розробкою плану подальшого фінансового оздоровлення; по-шосте, реалізацією заходів щодо відновлення платоспроможності підприємства тощо. Ці відносини характеризуються своєю складністю та довгостроковістю, оскільки виникають між багатьма суб'єктами (боржником, кредиторами, судом, арбітражним керуючим і т. ін.) та існують впродовж відносно тривалого часу (з моменту введення процедури розпорядження майном та призначення розпорядника і тривають до припинення провадження у справі про банкрутство). Особливістю таких правовідносин є те, що вони виникають, тривають та припиняються виключно в межах

арбітражного управління, що здійснюється, та чітко спрямовані на виведення підприємства з фінансової кризи та подолання його неплатоспроможності.

На необхідності введення такого роду інституту наголошує також В. В. Джунь, зазначаючи, що в Україні судові процедури банкрутства дуже потерпають від їх нефахового виконання у зв'язку з відсутністю інституту антикризового управління. Тим самим науковець вказує на необхідність впровадження системи антикризового управління в Україні, що має стати важливою складовою реформи інституту неспроможності [5, с. 88]. Насправді, потреба у даному інституті є очевидною. Але, на нашу думку, слушно вести мову саме про інститут арбітражного, а не антикризового управління. Термін антикризове управління носить більше економічне наповнення і за своїм значенням є ширшим, ніж арбітражне. Антикризове управління визначається у літературі як тип управління, спрямований на виявлення ознак кризових явищ та створення відповідних передумов для їхнього своєчасного запобігання, послаблення, подолання з метою життєздатності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення виникнення його банкрутства [6, с. 495]. Характерними особливостями такого управління є його спрямування на своєчасне прогнозування, виявлення та подолання кризових явищ, воно може проводитися відповідними підрозділами підприємства на постійній основі. Відносини, що входять до сфери правового регулювання інституту арбітражного управління, виникають уже як наслідок проведення неякісного управління підприємством, тобто менеджменту. Так, ще однією з основних відмінностей арбітражного управління є те, що воно вводиться на підприємстві після порушення провадження у справі про банкрутство, чого не можна сказати про антикризове, для введення якого наявність процедури банкрутства не є обов'язковою.

У даному контексті необхідно зазначити, що арбітражне управління як інститут права неспроможності діє на основі власних *інституційних* принципів. У теорії права доктри-

нально існує вже сформована загальна думка щодо поняття принципів права. Під ними розуміють основоположні ідеї, положення, засади, що характеризують спрямованість та зміст правового регулювання суспільних відносин. У свою чергу О. Ф. Скакун доповнює термін принципів наступним визначенням – це загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку. Серед ознак принципів права вона називає такі: об'єктивна зумовленість характером суспільних відносин; мають регулятивний характер завдяки загальнообов'язковості; є результатом розвитку правової свідомості суспільства, передусім співтовариства юристів, і водночас спрямовані на сприяння зростанню правосвідомості суспільства, його культури; є історико-практичними за походженням; слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин тощо [7, с. 242]. Принципи правового регулювання є не лише теоретичною базою автономного нормативного комплексу, але й мають безпосереднє практичне значення, оскільки виступають джерелами права, наприклад, у випадках прогалин, колізій, суперечностей або й інших неузгодженостей у приписах правових норм [8, с. 213].

У теорії права неспроможності не існує єдиної думки щодо його принципів. Російська вчена М. В. Телюкіна серед основних принципів конкурсного права виділяє такі:

– здійснення суб'єктами заходів конкурсу виходячи з міркувань економічної доцільності на основі аналізу фінансового стану боржника, що здійснюється на всіх етапах розвитку конкурсних відносин;

– послідовний розвиток конкурсних відносин в межах певних ситуацій, що передбачають визначений комплекс прав та обов'язків суб'єктів, а також здійснення ряду заходів у визначених цілях;

– застосування норм конкурсного права тільки з урахуванням ознак та критеріїв неспроможності;

– диференціація ознак, достатніх для визнання боржника банкрутом;

– незалежне управління справами боржника при здійсненні відновлюючих заходів конкурсу;

– наявність великих можливостей у кредиторів з великою кількістю вимог;

– участь у конкурсі кредиторів, що мають господарські відносини з боржником;

– застосування майнових наслідків до боржника – фізичної особи протягом конкурсного процесу та при його закінченні;

– пропорційність та співрозмірність при задоволенні вимог кредиторів в порядку черговості;

– контроль державних органів за діями кредиторів та арбітражних керуючих;

– закінчення завершальної стадії конкурсних відносин – конкурсного провадження – ліквідацією юридичної особи тільки за наявності ознак банкрутства [9, с. 69].

В Україні, з часом, також сформувалось декілька усталених поглядів на принципи права та законодавства про неспроможність. Доктринальне опрацювання правових принципів вимагає врахування не лише зовнішніх ознак відповідного законодавства, а й виявлення його істотних, системних зв'язків, які визначають його юридичну природу, призначення та механізм застосування [8, с. 215]. У зв'язку з цим В. В. Джунь пропонує виділити таку тріаду основоположних ідей, які є системно-утворюючими для законодавства про неспроможність: принцип конкурсу кредиторів, принцип процедурного порядку задоволення вимог кредиторів та принцип узгодженості нормативних приписів законодавства про неспроможність із суміжними інститутами матеріального та процесуального права.

У свою чергу, Б. М. Поляков зазначає, що принципи мають відображати не лише внутрішню структуру відносин неспроможності, а й процес їхнього застосування, та пропонує виділити: принцип пріоритету Закону про банкрутство перед іншими нормативно-правовими актами, принцип загальності, принцип збереження господарюючого суб'єкта за можливості відновлення його платоспро-

можності, принцип ліквідації майна боржника за неможливості збереження підприємства з метою справедливого та організованого погашення вимог кредиторів та принцип державного регулювання відносин неспроможності. Наведені принципи виступають у ролі каркасу, на якому тримаються всі норми Закону про банкрутство [2, с. 77].

Аналізуючи наведені погляди слушно зазначити, що названі вище принципи слугують певною основою для формування інституційних принципів арбітражного управління. Принципи арбітражного управління, ґрунтуючись на загальноправових принципах та принципах права неспроможності, утворюють стійке підґрунтя для здійснення правового регулювання ефективного та кваліфікованого управління підприємством у момент його неплатоспроможності. Відповідно, серед загальноправових принципів можна виділити такі, як: принцип законності, принцип загальнообов'язковості правових норм, принцип справедливості тощо. Зазначені принципи права дають змогу зрозуміти природу, націленість та зміст правового регулювання суспільних відносин. Серед принципів інституту арбітражного управління можна назвати такі: по-перше, принцип узгодженості управління з цілями підприємства. Здійснюване арбітражне управління не має йти врозрід із цілями боржника, який має на меті вийти із фінансової кризи. Тобто, арбітражний керуючий не повинен приймати рішення та вчиняти дії, що перешкоджають або унеможливають реабілітацію підприємства. Дії арбітражного керуючого мають бути спрямовані на відновлення платоспроможності боржника у межах введеної реабілітаційної процедури.

По-друге, принцип правдивості і об'єктивності закріплює аксіому побудови моделі управління на основі реалістичних показників фінансового стану підприємства. Після свого призначення господарським судом головним завданням арбітражного керуючого є отримання документів та відомостей, що підтверджують неплатоспроможність боржника. Спершу такі документи та відомості витребовуються від самого підприємства,

коли їх склад та об'єм дозволять всебічно проаналізувати діяльність боржника, оцінити їх умови, виявити серед усіх його зобов'язань невиконані або виконані неналежним чином. Серед таких документів та відомостей можна назвати такі: договори, документи, що свідчать про виконання сторонами зобов'язань (товарно-транспортні накладні), судові акти, виконавчі документи, документи бухгалтерського обліку та звітності тощо [10, с. 55]. Третім є принцип цілеспрямованості, що виражає націленість арбітражного управління на фінансове оздоровлення боржника за допомогою швидкої розробки та затвердження плану реабілітації, який має передбачити як застосування заходів прямо передбачених Законом, так і інших можливих додаткових способів, які можуть бути розроблені власно керуючим.

По-четверте, принцип кваліфікованого здійснення арбітражного управління. У юридичній літературі проблемі кваліфікації арбітражних керуючих приділялася значна увага. Так, зокрема, Я. Г. Рябцева зазначає, що існує необхідність уточнення переліку кваліфікаційних та організаційних вимог у разі отримання ліцензії для провадження діяльності арбітражного керуючого, необхідність залучення до навчального процесу з підготовки арбітражних керуючих представників саморегульованих професійних організацій арбітражних керуючих та недостатність рівня кваліфікації арбітражних керуючих [11]. В. В. Джузь наголошує, що завданням реформи інституту неспроможності є надання судам змоги призначати фахово підготовлених осіб для виконання судових процедур неспроможності, які не мають особистої зацікавленості в результатах справи. Наявність корпусу кризових керуючих забезпечить кваліфіковане і оперативне виконання реорганізаційних та ліквідаційних процедур [5, с. 88]. Вважаємо окреслені проблеми загальними, оскільки від рівня кваліфікації та професійності арбітражних керуючих залежить якість здійснення самого арбітражного управління.

Принцип неупередженості є наступним принципом арбітражного управління. Даний

принцип розкриває засади вже безпосереднього здійснення управління арбітражним керуючим. Проблема неупередженості арбітражних керуючих не раз ставала темою для обговорення у науковій літературі. Так, наприклад, В. В. Джуль наголошує, що для реалізації завдань конкурсного процесу велике значення має фахове та неупереджене виконання його процедур [12, с. 163]. Окрім того, цей принцип дещо розкривається й у самому Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон), зокрема статтях 1 та 3¹, де дається визначення, які особи вважаються заінтересованими стосовно боржника та встановлюється заборона на призначення таких осіб арбітражними керуючими. Принцип неупередженості також повинен гарантувати належне здійснення арбітражного управління виключно в інтересах виведення боржника з кризи, не надаючи особистий пріоритет інтересам окремих кредиторів чи інвесторів.

Чинний Закон безпосередньо не закріплює ані принципів відносин неспроможності, ані інституту арбітражного управління. На даному етапі такі принципи виводяться зі змісту норм відповідного законодавства та сформувались юридичною практикою. У ст. 3¹ Закон лише поклав обов'язок на арбітражного керуючого діяти сумлінно та розумно з урахуванням інтересів боржника та його кредиторів. У новій редакції, що вступить в силу у 2013 році, Закон, у свою чергу, при-

свячує окремий розділ VIII, який регламентує діяльність арбітражних керуючих. Зокрема, у ст. 98 законодавець встановив, що арбітражний керуючий під час реалізації своїх прав та обов'язків зобов'язаний діяти добросовісно, розсудливо, з метою, з якою ці права та обов'язки йому було надано (покладено), обгрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії), на підставі, у межах та способом, що передбачені Конституцією України та законодавством України про банкрутство.

На нашу думку, інститут арбітражного управління має більш значимий характер, ніж йому надано законодавцем. Арбітражне управління не закінчується лише суб'єктом його здійснення та його повноваженнями у процедурі банкрутства. Об'єктивно, законодавець зробив значний крок, виокремивши у розділ норми, що регулюють діяльність арбітражних керуючих, але залишилися поза увагою як саме визначення арбітражного управління, так і його мета, принципи та функції, які воно виконує при виведенні підприємства з фінансової кризи. Усе вищеведене свідчить про необхідність створення нового інституту в межах підгалузі права неспроможності, норми якого потребують належного правового регламентування. Приділення більшої уваги з боку законодавця цьому інституту надасть змогу проведення якісного та ефективного управління підприємством, яке зазнало неплатоспроможності.

Список використаних джерел

1. Бірюков О. М. Сучасний стан розвитку законодавства про банкрутство / О. М. Бірюков // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2008. – № 4 (28). – С. 100–103.
2. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Б. М. Поляков. – К. : Ін Юре, 2011. – 560 с.
3. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К. : Вид-во Європейського університету, 2010. – 368 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Джуль В. В. Система антикризового управління як визначальний напрям реформи інституту неспроможності / В. В. Джуль // Право України. – 1999. – № 4. – С. 88–90.
6. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / за заг. ред. З. Є. Шершеньової. – К. : КНЕУ, 2007. – 680 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.

8. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні / В. В. Джунь. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Юридична практика, 2006 – 383 с.
9. Телюкіна М. В. Основы конкурсного права / М. В. Телюкіна. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 560 с.
10. Арбитражное управление: теория и практика наблюдения / Н. А. Васильева, В. В. Голубев, А. Н. Ерофеев и др. ; под. общ. ред. В. В. Голубева. – М. : Статут, 2000. – 320 с.
11. Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Я. Г. Рябцева ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 18 с.
12. Джунь В. В. Проблеми вдосконалення конкурсного управління / В. В. Джунь // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 163–171.

Твердохлеб Ю. В. Принципы института арбитражного управления.

В статье рассмотрен институт арбитражного управления, правовые позиции, принципы права и разработаны принципы арбитражного управления.

Ключевые слова: несостоятельность, институт права, институт арбитражного управления, принципы права.

Tverdohleb J. V. Institute principles of arbitrary management.

The article considers institute of arbitrary management, legal positions, principles of law and develops the principles of arbitrary management.

Key words: insolvency, institute of law, institute of arbitrary management, law principles.
